

B. KISS ATTILA

ADAM FRANCK (1639–1717) PÁLYÁJA¹ (4.)

Az 1705-ös nagyszombati béketárgyalásokról szólván, amelyeken Adam Franck is részt vett, Lodewijck van Saan gondosan számba vette a magyar protestáns egyházakat ért károkat: „Tarpa egész nagy falu, 1659-ben Tarpáról Rosengbergbe utazott Francke úr. A Vág folyón utazott, 112 falun át, mind reformátusok és lutheránusok voltak, de 1705-ben már nagyrészt katolikusokká lettek” [80v]. Beesing „korábban egy virágzó, kedves kisváros, mostanság sokat változott, mert a római katolikusok elvették az evangélikusoktól (lutheránusoktól) a templomukat” [44].² Leírásai érzékeltetik a háború pusztításait az egyes vidékeken: „Pápán sok református ember élt, de most már alig-alig vannak. 1680-ban volt itt egy református gimnázium, de 1704-ben egy nap kétszer is gazdát cserélt a város: először a magyar elégedetlenek (kurucok), majd a császáriak jöttek be, három nappal később pedig a horvátok, akik szintén császári zsoldban álltak, és szintén sarcot követeltek. Akik ezt nem fizették meg, azoknak felperzselték a házát. Így 46 házat felgyújtottak” [76]. Kicsit korábban: „Debrecen nagy, fal nélküli város a nagy alföldön fekszik, amelyet elpusztított a hosszú háború, az emberek a környező falvakat is elhagyták, ezért most már öt-hat órányi a várostól semmi mást, csak pusztaságot látni. Amikor 1705-ben a császári csapatok bejöttek, hogy elfoglalják a várost az elégedetlenektől (a Rákóczi-pártiaktól), az összes városlakó – 100 fő kivételével – elszaladt Debrecenből” [75v]. A magyarországi felkelés okait azonban nemcsak a vallási sérelmek szempontjából tárgyalja:

[36] Ebben az időben a magyarok felkelést indítottak a császár ellen a szabadságuk megvonása miatt. Egy úrtól Bécsben úgy hallottam, hogy a császárt az egész nép nagyon rossznak tartja, mivel a karlócai béke megkötése után Magyarországot eltörölte; hogy a magyar emberekkel úgy kell bánni, mint a gyerekekkel, folyton pálcával koppintanak az orrukra, nehogy engedetlenkedjenek; hogy a csá-

¹ Jelen tanulmány nem születhetett volna meg Ruud Lambour holland művelődéstörténész önzetlen közreműködése nélkül.

² Korabeli forrásokban Beesing, Basing, Pösing, ma Pešinok.

szárnak állandóan 15–20 ezer embert kellett itt tartania, hogy ezt jó szemmel nézzék, vagy ha nem, hogy kordába tartsák őket.

Nemcsak a vallási és közjogi kérdésekről, hanem a birtoksérelmekről, az Európa megdöbbenését kiváltó háborús atrocitásokról és az aránytalan adókiadásokról is értesült:

[67] Magyarország földje kiváló és termékeny. Akárcsak Itália esetében, itt is igaz, hogy minél gazdagabb egy ország, annál hanyagabbak és lustábbak a lakói. Külföldiek áramlanak be, letelepednek, és megöröklik a földet. Így laknak itt németek és mások, akiket a magyarok nem szeretnek. Így költözött ide Heister generális is Németországból a karlócai béke után császári engedéllyel, aki 5–6 falut földjeivel együtt (melyeket a háború pusztított el) birtokolt. [67v] 1703-ban a svábok a magyarok mellé álltak a felkelésben. Heister generális azt mondta, hogy a magyarok lusták és lázadók, a németek nem. De azt elfelejtette mondani a jó generális, hogy ő és társai tették lázadóvá a népet. Nem is csoda, hogy így viselkedtek, ha régi szabadságukban, kiváltságukban és vallásukban megsértették őket, ahogy azt a római katolikusok tették. [68] Erdélynek 160 ezer forintot kellett fizetni a töröknek, a keresztény császár védelméért viszont háromszor ennyit kell fizetni. 1698 telén 80 ezer rajnai forintot kellett fizetni, húsban, kenyérben, borban, szénában, zabban pedig 70 ezer rajnai forintot. Aki ezt nem teljesítette, birtokát felégették. Két hónap alatt 36 falut, 10 tanyaközpontot [buurten] és 5 udvart [hooven] perzseltek fel a császári generálisok parancsára. Enyeden, ahol a református főiskola volt, [68v] Rabuttin generális 1703-ban minden professzort és tanárt börtönbe csukott, a diákokat pedig elűzte. Erdélyben a török fennhatóság elviselhetőbb volt. Ott négy dolognak kellett megfelelni: 1. dukátot kellett fizetni adóként; 2. nem lehetett piros, két vagy zöld, csak szürke ruhába öltözni; 3. a török papokat tisztelni kellett; 4. a mecsetekbe [mosqueen] tilos volt bemenni.

Van Saan tehát – minden bizonnyal Franck elbeszéléséből – ismerte a magyar érveket az uralkodó elleni fellépés megindítására, és az eseményeket vitathatatlanul az elégedetlenek nézőpontjából adja elő – kárhoztatva a magyarok életmódját és erkölcsét, de nem vonva kétségbe a felkelés megalapozottságát.

A napló tanúsága szerint Franck és titkára szeptember 14-én indult útnak Amszterdamból, és 22 nap múlva, október 6-án értek Bécsbe. Megérkeztükről a bécsi angol követ, George Stepney is beszámol röviden Robert Harley-nak: „Gondolom – írja október 7-én –, hallani fog még Mr. Franco felől, aki tegnap este ideért.”³ Franck valóban még ezen a napon jelentést tett az angol miniszternek:

[121] Tekintetes és nemes uram,
minden engedelmességgel és szolgálattal örökké tisztelendő Úr és patrónus!

Mivel kötelességem Önt tájékoztatni az utazásom alatt történt eseményekről és eredményekről, legyen szabad jelentenem Önnek, hogy Frankfurtot elhagyva (ahonnan levelet küldtem Önnek) nyolcadika előtt Regensburgba érkeztem, és két nap múlva, tegnap dél körül szerencsésen ideértem. Még aznap üdvözöltem a nagyságos angol és holland követ urakat, és mindenkitől szíves fogadtatásban részesültem. Bár tőlük úgy értesültem, hogy a magyarországi ügyek mostani állapota szerint felcsillant némi remény a császár és a magyarok közötti békére, és arra, hogy a feszültségterhes és sürgető ügyben valamilyen eredményt lehessen elérni, én mégis úgy látom, hogy egyik fél részéről sem érdemének és súlyának megfelelően kezelik az ügyet, és nem tudom, miben reménykedhetnék.

A nagyságos követ urak, akik ma írnak helyzetjelentést Önöknek, eddig általánosságban közölték velem, mi a teendő, és mi várható ezután, a részletekre holnap és az azt követő napokban fognak rátérni.

Nagyon aggódtam, nehogy későn érkezzem, s már most tapasztalom idejöttöm időszerűségét, még mielőtt ittlétem haszna nyilvánvaló lenne. Bárcsak rendeltetésem vagy lehetőségem lenne, hogy ittlétem és maradásom némi reménnyel a császár és a magyarok közötti sürgető béke javára és helyreállítására szolgáljon. Nagyon fájnak a mindkét fél részéről tapasztalt gyarlóságok és tévelygések, és ha az ügyek kezelésében nem követnek magasabb szempontú,

---

³ *Archivum Rákócziánium. Második osztály. Diplomátia. Angol diplomatiái iratok II. Rákóczi Ferenc korára. I–III.*, szerk.: Simonyi Ernő 1872–1877. II/II, 220. A továbbiakban az ebből a forrásközlő kiadványból idézett, idegen nyelvű forrásrészleteket csak a magam készítette magyar fordításban közlöm.

jobb módot és rendet, és nem győzedelmeskedik a belátás és a józan ész, attól tartok, hogy mind a szabadság, mind a vallás pusztulásához vezet minden.

Barátom Londonban kelt szeptember 7-i leveléből, amelyet ma kaptam kézhez, nagy örömmel értesültem arról, hogy Ófelsége a Királynő – akit mindenütt a jó ügy és Európa anyjaként [121v] és megtartójaként tisztelnek – nagyságos Pembroke gróf urat a Staten Generaalhoz küldte,⁴ hogy ott szolgálja a közös ügyet, és a legújabb bajokra gyógyírt találjon. Kétségkívül igen kedvelt vendég érkezik a belgákhoz, aki nem fog úgy búcsút inteni Belgiumnak, hogy fáradásainak ne lennének gyümölcsei.

Ugyanezen levélből megtudtam, hogy nem hiányoznak azok sem, akik az én postai hivatalomra pályáznak, és mindent elkövetnek azért, hogy felmentsenek, és másnak adják azt; ami a legkevésbé sem aggaszt, mivel az én leghűségesebb pártfogóim, Ön és a nagyságos kincstárnok úr [Godolphin], messzemenően meggyőztek arról, hogy nem engedik, hogy valami kár érjen, vagy valaki ártson nekem.

Hogy ne legyek túlságosan az Ön terhére, abbahagyom. Alázatosan kérem, hogy méltóztassék felajánlani a nagyságos kincstárnok úrnak alázatos szolgálatomat és azzal felérő tiszteletemet, amit alázatosan kérem, legyen szíves felajánlani az Ön nagyságos feleségének is, Önt és hozzátartozóit az isteni gondviselés és szeretet, magamat az Ön régi pártfogásába és jóindulatába ajánlom, maradok lekötöztetett szolgálattal és örök tisztelettel,

Tekintetes és nemes Uram!
az Ön legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálója:
Adam Francke senior

Bécs, 1705. október 7.

Adam Franck tehát rögtön megérkezésekor aggódva tapasztalja, hogy „egyik fél részéről sem érdemének és súlyának megfelelően kezelik az ügyet”, a belátás és a józan ész [prudencia et sana ratio] helyett emberi gyengeségek és tévedések [infirmitates et errores] nehezítik a megegyezést mindkét táborban. Franck eddig

⁴ Pembroke diplomáciai küldetéséről és holland–angol külpolitikai feszültségekről l. 23. oldal.

a magyarokra nem tett kritikus megjegyzést leveleiben, így valószínűnek tartjuk, hogy a szeptemberi – a magyarországi rendek konföderációját létrehozó – szécsényi gyűlésen hozott határozatokról kaphatott rövid tájékoztatást az angol és holland követektől, amelyekről Stepney a következőképpen számol be Harley-nak november 4-én: „a szécsényi gyűlés jobban összekovácsolta a vezetőket és a népet, mint valaha: felhasználván az alkalmat új kormányzatot alakítottak ki maguk között körülbelül a szomszédos Lengyelország mintájára, általános akarattal 24 (négy egyházi és húsz világi) személyt választva a Királyság szenátorai címre, az országot érintő minden ügyet illetően rájuk ruházva a hatalmat, oly módon, *mintha interregnum lenne*.”⁵ A magyar elégedetlenek tehát a követek szerint vesélyes lépést tettek a Habsburg-háztól való elszakadás felé, míg a bécsi udvar a tárgyalások megkezdésének feltételeként előzetes nyilatkozatot kíván a magyaroktól a Habsburg-örökösödés feltétlen elismeréséről. Stepney 1705. szeptember 2-án így összegzi Harley-nak a mediáció előtt álló gondokat:

„A fő nehézség, amely akadályozza, hogy a tárgyalásokat megkezdjük az, hogy az udvar elvárja az elégedetlenektől, hogy a császár örökösödési jogát ne kérdőjelezzék meg, és hogy az ellenállási dekrétumot ne elevenítsék fel. Amely előfeltételekhez a magyarok nem fognak hozzájárulni, attól tartva, hogy ha rögvest feladják ezt a két pontot, az magától értetődően abszolút kormányzáshoz fog vezetni. Ezért mindkét fél részére méltányos megoldásként azt javasoltuk, hogy a császárnak (azon kedvező nyilatkozatok mellett, amelyeket már más alkalmakkor részemre és Bruyninx úr részére már tett) ismételten biztosítania kellene általánosságban a mediációt (és rajta keresztül a magyarokat), hogy örökösödési igényével nem kíván despotikus hatalmat bevezetni, hanem a törvények szerint kíván uralkodni. A nyilatkozat után pedig megkíséreljük rávenni az elégedetleneket, hogy ismerjék el uralkodói hatalmát, hogy aztán egy béketárgyaláson megvizsgáljuk az általuk felpanaszolt sérelmeket, és megfelelő módot találjunk arra, hogy hasonló túlkapásokkal szemben a jövőben is biztosítva legyenek jogaik és kiváltságaik.”⁶

⁵ *Archivum Rákócianum* II/II 229. Köpeczi Béla tanulmányából ismert, hogy Rákóczi már a szécsényi gyűlésen szerette volna kimondani a Habsburgok trónfosztását. Mégsem tudta tervét keresztülvinni, mert a francia udvar végig habozott szerződést kötni vele. Köpeczi Béla: *A Rákóczi-szabadságharc külpolitikája és a francia–bajor kapcsolat*. In *Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról*, 2002. 11.

⁶ *Archivum Rákócianum* II/II 200.

A bécsi udvar azonban nem hajlandó a fenti előzetes nyilatkozatot a mediáció rendelkezésére bocsátani, és a tárgyalások megkezdését az is hátráltatja, hogy Herbeville vezetésével császári csapatok indultak szeptemberben Erdély visszaszerzésére, a hadjárat kimenetelét pedig mindkét szembenálló fél meg akarja várni, mielőtt konkrét tárgyalásokba bocsátkoznának. A magas rangú külföldi követek jelenléte azonban valamiféle eredmény felmutatására kényszeríti a császári minisztereket, és így kéthónapos bécsi tartózkodás után (Almelo augusztus 13-án, Sunderland augusztus 26-án érkezett Bécsbe),⁷ október 26-án az angol-holland küldöttség elindul Nagyszombatra, hogy a már ott várakozó Bercsényi vezette magyar küldöttséggel tárgyaljon. Adam Franck és titkára szintén velük tart, és Van Saan naplója színes leírással számol be fényes fogadtatásukról.

[37v] 1705. október 20-án Viza prépost és Okolocháni ügyvéd, az elégedetlenek megbízottai Bécsbe jöttek, hogy megtudják, a császári udvar hajlamos-e békét kötni. Ezután október 26-án az angol és holland [38] követek és küldöttek [ambassadeurs en envoyés], Sunderland, Stepneij, Graaf van Rechteren és Bruyninx, Nagyszombatra indultak négy hatlovas hintóval, három négylovas kocsival, valamint egy kétlovas csomagszállító szekérrel. A követ urakat Pozsonyig 300 császári katona kísérte, a várostól egyórányira pedig tíz zászló alatt 1000 huszár várta, hogy a követ urakat onnan Nagyszombatra kísérje. A sereg élén egy nagy vörös lobogót vagy inkább hasított zászlót vittek, amelyre arany betűkkel volt írva: Pro Deo, pro Patria et Libertate, a másik (zöld) zászlón csak egy sas állt Magyarország címerpajzsával, lába alatt egy törött kerék (kormánykerék), arra utalva, hogy Magyarország szerencséjének kerekét a Sas összetörte. [38v] Ezek a lovasok (huszárok) elég jól fel voltak szerelve, a közemberek fehér anyagból készült, egy láb széles gallérral övezett zubbonyt hordtak; a tisztek és a parancsnokok zubbony helyett párduc- vagy farkasbőröket vetettek át a vállukon; a kapitányok a sapkájukon réz- és ezüstjelvényeket viseltek, amelyekhez sastollakat (tollszárazakat) tűztek, néhányan négyet, ötöt, hatot is, azon bátor hadműveletek vagy cselekedetek után, amelyeket ők hajtottak végre, vagy amelyek végrehajtásában közreműködtek. Minden közember magas, fekete nemezsapkát viselt, az angol tengerészek sapkáihoz hasonlóan, csak szemellenzővel, a talpasok vagy hajdúk, akik

7 Archivum Rákócianum II/II 190 és 194.

gyalogos katonák, utóbbiak [39] szintén fehér zubbonyt viseltek, amely alatt – a különféle kompániák megkülönböztetése végett – vörös, kék, zöld, sárga vagy fehér vászonból készült feles ingeket hordtak, mivel minden kompániának meg volt a maga saját színe. Ezek a talpasok jól kiképzett és jó felszereléssel rendelkező emberek voltak, nem vallottak szégyent a legjobb német muskétások előtt sem; a puskájuk (karabélyuk) tusa gyöngyház- és elefántcsont-be-rakásos volt; a huszárokhoz vagy lovasokhoz hasonlóan ők is nagy szablyákat viseltek. Szentgyörgyben és Beesingben a városi tanács a városkapuban üdvözölte a követeket, és Isten áldását kívánták, hogy a békekötés oly üdvös munkáját végbevigyék, amelyet a közösség igen a szívéen visel.

Adam Franck Gijsbert Cupernek írt tizedik (utolsó, 1706. január 8-i) levelét teljes egészében a bécsi és nagyszombati élményeinek leírására szenteli:

[65] Tiszteletre, megbecsülésre méltó, igen bölcs és messzelátó Úr! Uram!

Bárcsak megadatott volna nekem az a tisztesség, hogy közvetlenül megérkezésem után pár sorban Méltóságodat üdvözölhessem, de mivel nagyon elfáradtam, és rögvest Hágába kellett indulnom, hogy bécsi egyezségünk szerint ott felvegyem a kapcsolatot Marlborough herceggel és Sunderland gróffal, így mostanáig semmiképp módomban nem állt, hogy kötelességemnek eleget tegyek. Bár remélhetném, hogy Méltóságod megbocsátja mulasztásomat, és ez a – jóllehet megkésett – levél nem kelt visszatetszést Önben.

Levelem és ezen újév legelején hagyj kívánjak Méltóságodnak mindenféle örömteli jót és a mennyből jövő áldást, hogy Méltóságod mind testben, mind lélekben előbbre jusson, és hogy ennek folytán Méltóságodnak a hön szeretett hazáért és annak szabadságáért folytatott kitartó munkáját és gondoskodását áldás kísérje, és azokat a kívánt siker koronázza.

Ami bécsi utamat illeti, nagyon fáradtságos és veszélyes, ráadásul kevésbé gyümölcsöző és csekély haszonnal járó út volt, mivelhogy a bécsi udvarnál és a magyaroknál nem az elvárásaink és elképzeléseink szerint alakultak a dolgok. Az alábbi rövid beszámolóból Méltóságod kihüvelyezheti, mire jutottunk.

Amszterdamból szeptember 15-én elindulván október 7-én érkeztem Bécsbe,⁸ és még ott találkoztam a követ urakkal, akik Rákóczi hercegnek és Bercsényi generálisnak a 10 nappal korábban számukra elküldött levelükre adandó válaszát várták, amelyben ők azt kérték amazoktól, hogy akarnak-e tárgyalni a Császárral kötendő megegyezésről, és arra kérték őket, hogy jelöljék ki a tárgyalások helyszínét. Körülbelül 10 nappal később érkezett Bécsbe Viza püspök úr és Okolicsányi ügyvéd úr,⁹ magukkal hozván Rákóczi, Bercsényi és a magyarok többi vezetőinek határozatát arról [66], hogy hajlandók megegyezni a Császárral, elfogadni Anglia és a Szövetség közvetítését, és alávetni magukat minden ésszerű feltételnek – az események helyszínéül a magyarországi Nagyszombat városát jelölve ki, amely 14 órányira van Pozsonytól. Mindezt azon nyomban közölték a Császár Őfelségével. Megvitatták a Nagyszombatra történő utazás időpontját, és a Császár meghatalmazottaiként Wratislaw grófot és Till minisztert jelölte ki, majd úgy döntöttek, hogy az indulás napjaként október 26-át fogadják el. 24-én bejelentették, hogy Wratislaw grófot köszvénybántalmak gyötrik, amely nekem politikai hátsószándékból támadt köszvénynek tűnt. Anglia követ urai láthatólag szintén hasonló véleményen voltak, és amikor hangot adtak némiképp nemtetszésüknek, Wratislaw úr helyébe Sinzendorf grófot nevezték ki. Október 27-én a követ urak és mindkét fél delegátusai az események helyszínén kellett legyenek. 26-án indultunk el Nagyszombatra, aznap estére Pozsonyba érkeztünk, ahol a követ urakat ünnepélyesen fogadták, Pálfi tábornok üdvözölte őket. 27-én elindultunk Pozsonyból: körülbelül 500 császári gyalogos katona kísért minket addig a pontig, ahol az elégedetlen magyarok kellett fogadjanak bennünket. Ott mintegy 2200 magyar lovas várakozott ránk. Hozzájuk érve dobok, kürtök, tárogatók és sípok hangja mellett fennkölt latin beszéddel fordulva felénk üdvözölt minket a csapat ezredese, kérve minket, hogy tegyünk meg minden tőlünk telhetőt a béke és a szabadság helyreállítása érdekében, amely beszédet

⁸ Franck egy napot téved. Szeptember 14-én indultak, és már 6-án megérkeztek (ld. Van Saan és Stepney „azonos idejű” beszámolóját, és magának Francknak a levelét Harley-hoz október 7-én).

⁹ Okolicsányi Pál (1650k–1715/21) ügyvéd, Túróc megyei nemes és Viza János kalocsai prépost, címzetes püspök, császári közvetítők.

előbb Sunderland gróf, majd Almelo báró úr viszonzott. Továbbhaladva délután érkeztünk a lebombázott kicsiny városkába, Basingba, ahol az előljáróság és a lakosság – főképp lutheránusok – nagyon barátságosan fogadtak, és nagy szegénységük közepette is fenségesen tartottak bennünket. Meghallván, hogy a császári megbízottak még most sem indultak el Bécsből, az éjszakát Basingban töltöttük, és onnan indultunk el reggel 8 órakor ugyanazzal a kísérettel. Ahogy néhány nyomorúságosan kifosztott és felégetett falun és városon áthaladtunk, azok előljárói – tiszteletreméltó és jellemes férfiak – könnyes szemmel esedeztek hozzánk, hogy a köztük és a Császár közötti béke megteremtésén fáradozzunk. És mivel szünet ideje volt, mindenütt szőlőt és mindenféle friss gyümölcsöket kínáltak nagy bőséggel nekünk. Az utak mindenütt megteltek emberekkel, akik gyakran szemünk láttára fakadtak örömkönnyekre jövetelünk-kor. Nagyszombat környékén Bercsényi 1200 lovas és gyalogos katonát, valamint díszes hintóját küldte elénk. A követ uraknak ki kellett szállniuk saját hintóikból, és Bercsényi hintójában kellett helyet foglalniuk, s így lettünk Nagyszombatra kísérve dobok, kürtök és tárogatók hangja mellett. Az angol követ urak a városházán lettek elhelyezve, Almelo és Hamel Bruyning urak külön-külön egy-egy takaros házban; jómagam is, és akik csak velünk voltak, szintén el lettünk szállásolva. Megérkezésünk után fél órával egy drága lovat megülve 60 ünnepélyesen öltözött nemesember társaságában érkezett Bercsényi generális a követek üdvözlésére, mely kötelességének ékes latin beszédben tett eleget. Parancsot adott, hogy fenségesen lássanak el, és az ország legjavával traktáljanak bennünket, minek köszönhetően kitűnő ételekkel és pompás italokkal lakattak és tartottak jól minket. A következő nap is kitűnően bánt a követ urakkal Bercsényi generális.

Eközben minden órában a császári meghatalmazottak felbukkanását figyeltük, ők azonban mégsem jelentek meg. Ötnapnyi várakozás után azt az üzenetet kaptuk, hogy a fent említett meghatalmazottak nem hajlandók Pozsonyt elhagyni, ezért az angol követ urak két nappal később Pozsonyba utaztak, hogy megtudják, mi az említett meghatalmazottak szándéka. Pozsonyba érkezvén azonban mégsem találták ott a meghatalmazottakat, délután viszont megjött Pozsonyba Zinzendorf úr, aki azt az utasítást kapta a Császár Öfelségétől, hogy további értesítésig maradjon Pozsonyban, ami a

követ urakat arra bírta, hogy Bécsbe térjenek vissza, hogy a Herceggel [Marlborough] tárgyalhassanak, milyen további lépéseket kell tenni. A Herceg, három nappal később megérkezvén, miután megállapította, hogy a magyaroknak éppolyan kevésbé van ínyére a béketárgyalás, mint a Császárnak, azt ajánlva a Császárnak, hogy tegye meg a szükséges lépéseket, úgy döntött, hogy Berlinbe utazik, és Hannoveren keresztül visszatér Hollandiába, ahogy azt november 23-án meg is tette. A Nagyszombatról betoppanó holland követ urak november 25-én újra visszamentek oda, mivel hölgyeiket odahagyták. Hogy azóta mit értek ott el, jelentették a Rendek számára, amellyel én minden tekintetben egyet értek. Azóta csatát vívtak a császáriak és az elégedetlenek, amely körül az újságok nagy hűhót csapnak, eltúlozva a magyarok vereségét. Hogy mi az igazság ebben az ügyben, csak azután tudom jelenteni, hogy ex ipso loco és megbízható kézből értesültem a fejleményekről, amelyekről megbízhatóan be fogok számolni Méltóságodnak. A Herceg és Sunderland gróf tegnap elhagyták Hágát Buys úr társaságában, hogy ma reggel hajóra szállhassanak, és jelenleg nyilvánvalóan a tengeren vannak. Az idő hiánya és a fiam indulása¹⁰ miatt kénytelen vagyok levelem megszakítani. Ha több időm lesz, részletesebb beszámolót küldök. Így hát végezetül Méltóságodat a Feljebbvaló kegyes gondviselésébe ajánlom, és mély tisztelettel mindig azon leszek, hogy engedelmes szolgálatra való készségemet bizonyíthassam.

Sebtében Amszterdamban, 1706. január 8-án

Uram! Méltóságos uram igen szerény és szolgálatára elkötelezett
legalázatosabb szolgálója,
Adam Francke senior

---

¹⁰ A deventeri képviselőnek, Gijsbert Cupernek ki más is kézbesíthette volna a levelet, mint ifj. Adam Franck, aki 1703. május 18-án amszterdami polgárjogot vásárolt, és városi hivatali állást vállalt: az Amszterdamtól keletre található Deventerbe teljesített futárszolgálatot. Ld. Lambour, R. C., *De familie en vrienden van Daniel Zwicker (1612–1678) in Amsterdam*, Doopsgezinde Bijdragen, 1999. 116. Lehetséges, hogy az idősebb Franck fián keresztül került szorosabb kapcsolatba Cuperrel.

Franck levele sajátosan ellentmondásos. Egyrészt beszámol arról, hogy a császári megbízottak hogyan próbálták hátráltatni a béketárgyalások menetét (Wratislau közsvénye és a követek elmaradása Nagyszombatról), kontrasztként érzékelteti a háborústerületek lakosai és a magyar tisztek békevágyát, valamint Bercsényi által rendezett fényes fogadtatást, ami után a levélben váratlanul jön Marlborough kommentár nélkül hagyott verdiktje, hogy „a magyaroknak éppolyan kevésbé van ínyére a béketárgyalás, mint a Császárnak”, azt ajánlva az uralkodónak, hogy „tegye meg a szükséges lépéseket”. Végül beszámol az Erdélyt a császáriak kezére juttató novemberi 11-i zsbói csatáról, ami körül ugyanakkor a levélíró szerint „az újságok nagy hűhót csapnak, eltúlozva a magyarok vereségét”.

Franck beszámolója tehát feltűnően elnagyolt, és bár ő maga arra hivatkozik, hogy később egy részletesebb leírást fog küldeni, mégis szembeötlők azok a hiányosságok, amelyek a nagyszombati tárgyalások egyéb forrásaihoz képest levelét jellemzik. Nem tudósít arról, hogy – annak ellenére, hogy a szemben álló felek között korábban kölcsönös megegyezés született a tárgyalások helyszínében és idejében – az indulás előtt pár nappal, október 22-én a mediátorok előtt a császári megbízottak kijelentették, hogy „szabadságuk biztosítása érdekében” nem akarnak Nagyszombatra menni, hanem új javaslatként felvetették, hogy a császári követek Pozsonyban, a Bercsényi vezette magyar küldöttség Beesingben, a mediáció pedig Szentgyörgyön tartózkodjék a tárgyalások alatt. Az angol-holland követek már ekkor jelezték, hogy egy ilyen feltételt előbb kellett volna előterjeszteni, de ígéretet tettek arra, hogy Bercsényit megpróbálják rávenni az új helyszínek elfogadására. A 28-án Nagyszombatra érkező diplomaták ezt többször is próbálták elérni a magyar generálisnál, aki szerint azonban az új felvetés csak időhúzás a császári fél részéről. Többnapos vita után a felek abban állapodnak meg, hogy a mediáció ide-oda utazva közvetít a Pozsonyban lévő császári és a Nagyszombaton székelő magyar delegáció között (mint Francktól tudjuk, a két város között 14 órányi út van!).¹¹ Franck levelével ellentétben tehát a császári követek felbukkanása Nagyszombaton *egyáltalán nem volt várható*. Franck arról sem tud, hogy Stepney és Sunderland azért utazik Pozsonyba, hogy Zinzendorffal a bécsi udvar fegyverszüneti feltételeiről tárgyaljon, amelyeket a császári megbízottak még az indulás előtt, október 22-én sem voltak hajlandók közölni a közvetítőikkel.¹² Franckék arról sem tudnak, hogy Zinzendorf pozsonyi területi igényei annyira túlzóknak bizonyultak, hogy a Nagyszombaton maradt Hamel-Bruyninx és Almelo szerint „több kárral járnak, mint haszonnal”. Annak ellené-

¹¹ *Archivum Rákócianum* II/II 448–449, 456, 459. 520.

¹² *Archivum Rákócianum* II/II 450–451, 462–463.

re, hogy az angol–holland közvetítők az október 22-i tárgyalásokon kifejezetten kérték az udvar, hogy mérsékelt fegyverszüneti feltételeket szabjanak, a császári küldöttség a Vág helyett egészen a Garamig akart magának területet biztosítani. A holland mediátorok végül átadják Bercsényinek a feltételeket (őt is arra intve, hogy moderált választ tegyen), ugyanakkor felszólítják Stepney-t és Sunderlandt, hogy a feltételek mérséklése érdekében kérjék az érkezendő Marlborough közbenjárását. Végül Marlborough-ra való tekintettel az udvar „engedményt” tesz, amely Stepney magánlevele szerint nem biztosít sokkal jobb feltételeket.¹³ November 16-án a holland követek is Bécsbe utaznak az első diplomata üdvözlésére, aki november 12-e és 23-a között tartózkodik császárvárosban.

A fenti tények ismeretében gyanú ébredhet bennünk, hogy a mediáció vezetői kifejezetten mellőzték Adam Franck szolgálatait. Franck a tárgyalások nehézségeit csak a bécsi udvar és a magyarok oldaláról tapasztalható „gyarlóságokban és tévelygésekben” látta, abban, hogy „egyik fél részéről sem érdemének és súlyának megfelelően kezelik az ügyet”, kérdés azonban, hogy az angol diplomácia vajon ott állt-e Franck törekvései mögött, hogy ebben a „feszültségterhes és sürgető ügyben valamilyen eredményt lehessen elérni”, és támogatta-e ágensét, hogy annak bécsi tartózkodása „némi reménnyel a császár és a magyarok közötti sürgető béke javára és helyreállítására szolgáljon.”

Rákóczi sokat idézett sorai szerint az angolok és hollandok „ha komolyan akarták volna, kényszeríthették volna [az ország érdekének megfelelő békére] a császárt”.¹⁴ Ehhez pusztán a magas rangú mediátorok jelenléte kevés volt, hiszen Franck leveleiből is kiderül, hogy a bécsi udvar a nyugati közvélemény megnyerése és megnyugtatása érdekében a látszat szintjén elindította ugyan a béketárgyalásokat, de egyúttal minden diplomáciai eszközzel obstruálta azokat. Bár Stepney és Brunyninx a konfliktus belső összefüggéseit tanulmányozva és abból kiindulva különféle megoldási javaslatokat dolgozott ki, azokat a császári kormányzat önként nem tette magáévá, és ellenlépésként többször megkísérelte elérni az angol kormánynál Stepney elmozdítását. Az ügyet csak úgy lehetett volna a holtpontról elmozdítani, ha a tengeri hatalmak vezetése a konfliktust nem elszigetelt mellékfrontvonalként kezeli, hanem belehelyezi az európai háború tágabb összefüggésrendszerébe. Erre gondolt Rákóczi is, és szeptember elején ilyen irányú lépéseket tett Harley, amikor a londoni osztrák követ, Johann W. Gallash gróf kritikus hangvételű kihallgatásán a Habsburg-birodalomnak juttatandó 400 ezer koronás kölcsön ügyét összekötötte a béketárgyalások kérdésével. Stepney

¹³ *Archivum Rákóczianum* II/II 547–551.

¹⁴ Rákóczi Ferenc: *Emlékiratok*, 1985. 214.

szeptember 28-i levele szerint az udvart hidegen hagyták a londoni kabinettől érkező szemrehányások és a kilátásba helyezett szankciók, mégis valószínűleg ez a lépés készítette a császári kormányt arra, hogy – legalább a látszat szintjén – néhány nap múlva beleegyezzenek a fegyverszüneti tárgyalások megkezdésébe.¹⁵

Ahogy az a Cuperhez írt utolsó levélből kiderül, az őszi bécsi események kulcsfigurája az első diplomata-hadvezér Marlborough, aki szimbolikusan leginkább megtestesíti a franciaellenes koalíciót létrehozó „közös ügyet”, és aki helyzetéből adódóan az európai háború valamennyi hadszínterén döntő személyes befolyással bír. Éppen ezért a magyar béketárgyalások tágabb kontextusa szempontjából sem érdektelen körülmény, hogy bécsi útja előtt nem sokkal Marlborough kis híján lemondott, és visszavonult a hadsereg éléről. Egy németalföldi hadisikert követően ugyanis a holland hadműveleti megbízottak [deputies-in-the-field] élve vétőjogukkal megakadályozták, hogy a fővezér újabb, biztos győzelemmel kecsegtető támadást mérjen a francia csapatokra. Az eset óriási felháborodást keltett Angliában, de Hollandiában is belpolitikai válságot indított el. A brit kormány Pembroke gróftot küldte Hágába, hogy követelje a hadműveleti megbízottak alkotmányos státusának megszüntetését. A válságot tetézte, hogy ekkor érkezett az első komoly különbéke-ajánlat a franciáktól a holland kormány részére. Az egyébként békére hajló Heinsius végül nem vállalta, hogy Hollandia egyedül kilépjen a koalícióból, és megmutatta a titkos béketervet Marlboroughnak. A lemondással fenyegetőző fővezér szeptemberben találkozott Hágában az ellenzéki „francia párt” vezetőjével, Buysszal, és kompromisszumot kötött vele azzal, hogy a hadműveleti megbízottak jogállása marad, de valamennyi korábbi megbízottat megfelelő emberekre cserélik le.¹⁶ E „garnitúraváltást” követően lett „deputy-in-the-field” Adam Franck levelezőpartnere, Gijsbert Cuper. 1705 novemberében tehát a Nagy Szövetség egy katonai szempontból nem túl sikeres, diplomáciai szempontból pedig válságos évet készül maga mögött hagyni. Komoly törésvonalak voltak az angol–holland, osztrák–holland, porosz–osztrák és porosz–holland viszonyban. A koalíciót eltökélten összetartani igyekvő Marlborough a háború folytatásában leginkább érdekelt Habsburg-ház megerősítése révén igyekezett dinamizálni a széthulló szövetséget. Blenheim után Németalföldön és a Rajna-vidéken kiegyenlítődtek az erőviszonyok, délen viszont a Habsburgok gyengesége miatt döntő fölénybe kerültek a Bourbon-csapatok. A Grand Alliance két emblematikus hadvezére, Eugen von Savoya és Marlborough 1705 nyarán egyetértésre jutott abban, hogy a következő évi hadjáratban a szövetsége-

15 Archivum Rákócziánium II/II 216., 439, 443.

16 Coxe, W. *Memoirs of the Duke of Marlborough*, 3 kötet, 1847., I. 312–326.

seknek a déli frontra, Itáliára kell koncentrálniuk.¹⁷ Marlborough azért is fogadta el Bécs meghívását, hogy garanciákat kapjon arra, hogy a bécsi udvar megfelelően felszerelt, hatékony katonai erőt fog küldeni Savoyába, amelynek finanszírozására felajánlotta a tengeri hatalmak bőséges pénzügyi erőforrásait. Az udvar azonban azért is invitálta Bécsbe a főparancsnokot, hogy tisztázza vele a brit kormány álláspontját a magyar ügyel kapcsolatban.¹⁸ Sunderland kinevezése ugyanis nagy riadalmat keltett Bécsben. Sunderland 1688-tól kezdődően három évet töltött Németalföldön, hogy „tanulmányozza a holland törvényeket és valást”, hazatérve pedig (amellett hogy Harley-hoz hasonlóan szenvedélyes könyvgyűjtésbe fogott) a whig párt egyik legelkötelezettebb – heves konfliktusokat is gyakran vállaló – arisztokrata híve lett. Az alsóházban Sunderland republikánus nézeteket hangoztatott, barátai között megtagadta saját lord címét, és a főrendi előjogok eltörlését kívánta.¹⁹ Németalföldi szellemi kapcsolataira, a whigek és az arminiánusok szoros kapcsolatára jellemző, hogy a Thököly-életrajzot író Jean Leclerc több művét is neki ajánlotta.

A bécsi kormány aggodalmát Wratislau tolmácsolja Marlborough-nak július 19-i és július 30-i levelében, már ekkor – jóval a tárgyalások kezdete előtt – leleplezetlenül közvetítve nemcsak a bécsi udvar Sunderland és Stepney iránti nyílt ellenszenvét, hanem a nemzetközi mediáció kijátszására irányuló taktikáját is.

„Továbbá a hadműveletek ügyének előmozdításában teljes erőmmel Lord Sunderland szolgálatára fogok állni, és úgy gondolom, hogy ebben a kérdésben könnyebben egyezsére fogunk jutni, mint a magyarokkal folytatandó tárgyalások ügyében. Ha ugyanis valamiféle köztársaságot remél létrehozni Magyarországon, kudarcot fog vallani, és ne várja el tőlem, hogy ennyire whiggé váljak. Ugyanakkor meg kell mondanom Önnek, hogy ha a fegyverszünet nem vonatkozik valamennyi erődre – Váradot és Erdélyt is beleértve –, nem megyünk bele semmibe, mert csak azért engedtünk a mediátorok sürgető kéréseinek a fegyverszünetet illetően, hogy az erődjeinket utánpótlással lássuk el és megmentsük.”²⁰

Sunderland július 3-án indult el Londonból, és meghatalmazása szerint a kontinensen tartózkodó Marlborough-val kellett a küldetés részleteit egyeztet-

17 Eugen von Savoya levele Marlborough-hoz, Coxe, 363–365.

18 Coxe, 338.

19 Gerald Le Grys Norgate szócikke in *Dictionary of National Biography* 1897.

20 Coxe 340-341.

nie.²¹ A bécsi miniszter levelének megérkezésekor tehát éppen Németalföldön tartózkodott. Az első diplomata nem reagálva a brit kormány legmagasabb rangú diplomatáit ért sértő megjegyzésekre megnyugtatta Wratislaut, hogy veje az ő tanácsai szerint fog eljárni, és tény, hogy a várakozásokkal ellentétben nem a magyar felkelők köztársasági érzelmeit szító, „lármás whig” Sunderland érkezik meg augusztus 26-án Bécsbe.²² Hogy milyen szándékkal indulhatott el Angliából, azt Harley 1705. augusztus 29-i Stepney-nek küldött levele sejteti, aki még mindig azt várja Sunderland fellépésétől, hogy a bécsi miniszterek komolyan elgondolkodnak az elégedetlenekkel kötendő békéről, ismét felvetve, hogy az angliai kölcsönök folyósítása a császári békehajlandóság függvénye kell hogy legyen:

„Úgy gondolom, hogy Lordom és Ön hamarosan megkezdik tárgyalásaikat, amelyekhez szívből kívánok minden elképzelhető sikert, s hogy azok a pogány mágusok [a jezsuiták], akik gátolják Önt, utat engedjenek Lord Sunderlandem és az Ön magasabb géniuszának ebben a kérdésben, amely az Ausztriai Csálád biztonságát és dicsőségét szolgálná, mivel gyanítom, hogy enélkül nehéz lesz csapatokat biztosítani az itáliai frontra, amelyet tudom, hogy Ön sürget, és a mi parlamentünk sem lesz kész további segítséget nyújtani a háború folytatásához azoknak, akik (bár megtehetnék) magukat nem segítik.”²³

Sunderland azonban még alig érkezett meg, azt kezdi hangoztatni, hogy nincs esély a béke megteremtésére, és már két hét múltán (szept. 9.) visszahívó levelet kér Harley-től, amit szeptember 21-i keltezéssel meg is kap a királynőtől.²⁴ Rövid tartózkodása alatt Sunderland szinte csak a magyarokra tesz bíráló megjegyzéseket: a békét a magyarok makacs ragaszkodása az örökösödési és választási cikkelyhez akadályozza; másutt: az elégedetlenek forrófejű határozatokat

²¹ *Archivum Rákócziánium* II/II 128. 159. Franckal július 7-én találkozik először.

²² Frey, Linda – Frey, Marsha, 671. Sunderland – Marlborough lánya, Lady Anne férjeként – a főparancsnok veje volt.

²³ *Archivum Rákócziánium* II/II 198.

²⁴ *Archivum Rákócziánium* II/II 204. 208-209. Sunderland türelmetlenségének belpolitikai okai is lehettek. A whigek mind nagyobb befolyásra tettek szert a kormányzatban, és Sunderland szeretett volna osztozni a várható sikerekben. 1706. január 1-én érkezik haza, és december 6-án már – a whig-junto tagjai közül elsőként – kormányzati szerephez jut a Déli Minisztérium élén. Harley írja 1705. október 9-én Stepney-nek, hogy „nem látja valószínűségét, hogy a magyarokkal való békekötés olyan hamar megvalósulhatna, amilyen gyorsan Ólordósága ügyei megkívánják, hogy visszatérjen Angliába”. (AR II/II. 220).

hoztak a [szécsényi] gyűlésükön; Pozsonyból pedig azt írja, hogy mióta Bécsbe jött, soha nem volt azon a véleményen, „hogya a magyarok vezetői őszintén jobban kívánnák a békét, mint az udvar”, mégsem gondolta volna, hogy az eltökélt és egységes magyar vezetők „ennyire leplezetlen közönnyel viseltetnek a béke iránt”: ezért úgy gondolja, hogy Marlborough-val visszatér Angliába.²⁵

A bécsi útja előtt lemondással fenyegetőző Marlborough-t Savoyai Jenő is biztosítja együtttérzéséről a hollandok közbelépése révén meghiúsult hadjárat miatt:

„Treviglio, 1705. szeptember 13.

Megragadom ezt az alkalmat, hogy biztosítsam Méltóságodat, hogy az Ön fegyvereinek sikerét személyes ügyemnek tekintem. Kegyetlenül fájó, hogy ilyen gyarló és a széthúzó nézeteknek kellett az Ön hadműveleteinek sikerét megakadályoznia, amikor Önnek minden oka meg volt a dicsőséges végkifejletben reménykedni. Őszinte barátként beszélek Önnel. Soha nem lesz képes hadseregével komoly dolgot véghezvinni, amíg nincs teljhatalma, és biztos vagyok abban, hogy Méltóságod mindent megtesz a jövőben annak érdekében, hogy ezt a hatalmat megszerezze. Önnél nem kevésbé kívánom, hogy még egyszer együtt vezethessük seregeinket.”²⁶

Marlborough ezúttal nemcsak Wratislaunak enged, hanem Jenő szavát is megfogadja: addig nem hajlandó útra kelni Bécsbe, amíg mind a brit kormánytól, mind a Staten Generaaltól teljhatalmat nem kap bármilyen (akár pénzügyi vonatkozású) egyezség megkötésére, amit a közös ügy szempontjából hasznosnak ítél.²⁷ A császári udvarban (Wratislau ígéretének megfelelően) a nyugati front hadvezetési kérdéseiben sikerül is az elképzeléseinek megfelelő megállapodásra jutnia a miniszterekkel. Új szövetséget köt I. Józseffel, és a császár hálából a római birodalom egyik fejedelmévé teszi. A megállapodás természetesen a kölcsön biztosítását jelenti a Habsburg-ház számára, de Harley korábbi intézkedései ellenére a főparancsnok feltételei között nem szerepel a magyar ügy kompromisszumos rendezése. Coxe szerint a magyar ügyben „hosszú vita után semmilyen határozott rendezésben nem tudtak megállapodni, és ő sajnálattal kénytelen volt határozatlan időre elhalasztani e fontos tárgyalás befejezését”. Marlborough szóbeli „biztosítékot kapott a császártól, hogy méltányos és becsületes feltételeket

25 *Archivum Rákócziánium* II/II 211. 223. 232.

26 Coxe, 322.

27 Coxe, 342.

biztosít a magyar felkelőknek, és lehetőség szerint kész minden engedményre a polgárháború megszüntetése érdekében, amellyel eddig a közös ügy kárára erőit szétforgácsolta”. A látogatás során Marlborough megnyerte a császár két aktív miniszterének, Zinzendorfnak és Wratislaunak a barátságát, és végül hallgatott az utóbbi (hosszú ideje folytatott) intrikáira, amikor titokban elkötelezte magát, hogy Stepney-t eltávolítja a bécsi követségről.²⁸ Wratislau december 12-i Marlborough-nak küldött levele bizonyítja, hogy a főparancsnok és a császári kormány között a béketárgyalás ügye gyakorlatilag lekerült a napirendről, amit alátámaszt annak a levélnek egy részlete, amelyet Marlborough december 22-én küldött Godolphinnak:

„A Bécsből érkezett levelekből láthatja, hogy a magyarok egyáltalán nem hajlanak a békére, és megbizonyosodtam arról, hogy a bajor választó levelet kapott Rákóczitól, amely biztosítja őt, hogy soha nem kötnek békét, ugyanakkor visszaszerzik számára az országát.”²⁹

E források azt sugallják, hogy a béketárgyalások ügye az angolok részéről tulajdonképpen már 1705 novemberében eldőlt. Jelez valamit, hogy Stepney – Marlborough és Sunderland távozása után – nem tér vissza Nagyszombatra: míg ő Bécsben marad, hosszú ideig csak a holland követek folytatják a közvetlen tárgyalásokat a magyar megbízottakkal. Adam Franckot pedig, akit már nyáron is csak hosszas hezitálás–vonakodás után és a hollandok nyomásának engedve hívtak meg a béketárgyalásokra, még Marlborough érkezése előtt eltávolítják Bécsből. Illetve még valószínűbb, hogy Nagyszombatról nem Bécsbe utazott az angol követekkel, hanem keletre tartott, Kolozsvárra. Abból a tényből, hogy erdélyi útvjáról Franck nem számol be Cupernek, arra következtethetünk, hogy az nem volt hivatalos út. Minden bizonnyal a saját és a tárgyalások kudarcát átlátó és talán önmaga csekély kárpótlására törekvő Franck maga kérvényezhette, hogy negyvenhat éve nem látott szülőföldjét (ott élő rokonait és számos – már Németalföldön és Angliában megismert – magyar barátját és levelezőpartnerét) meglátogathassa. Az erdélyi útja mindenesetre nem volt könnyű sétautazás, hiszen november 25-én – immár ismét Bécsből, Prága felé – hazaindultak, miközben

²⁸ Coxe 239, 271, 338, 358–359.

²⁹ Coxe, 366.; 369.

november 11-én Erdély északi kapujában, Somlyó közelében zajlott le Rákóczi és Herbeville között a sorsdöntő zsigói csata.³⁰

A Marlborough szolgálatában álló Adam Franck Cuperhez küldött januári jelentésében rendkívül óvatosan fogalmaz, és csak levele ellentmondásaiból és hiányosságaiból sejthetjük mély csalódottságát és frusztráltságát. A Harley ügynökeként már korábban is szóba hozott John Drummond előtt azonban már teljesen nyíltan megfogalmazza elkeseredettségét. 1706. január 1-én Drummond nem is mulasztja el, hogy Harley-nak küldött jelentésében beszámoljon Franck kritikus kijelentéséről, amelyből kiderül, hogy az angol diplomaták utazása alatt minden eszközzel igyekeztek elzárkózni Franck személyétől, amely mögött – ezúttal is, akárcsak már 1705 nyarán – az általa képviselt irányvonal elvetését kell sejtenuünk:

„Attól tartok, hogy az öreg Franko úr hivalkodásával és történeteivel kissé neveltségessé teszi magát. Úgy látom, hogy a Bécsben lévő emberek hasznavehetetlenek és utánuk szimatoló spiclinek tartották őt.”³¹

E végkifejlet és a fenti összefüggések fényében nem is az a helyén való kérdés, hogy 1705 nyarán az angolok miért igyekeztek Franck bécsi küldetését minden eszközzel elodázni, vagy miért játszották ki és állították félre őt – nevelés-

³⁰ Az erdélyi utazásra kizárólag Van Saan naplójából következtethetünk. Nagyszombat környékének leírása mellett Van Saan számtalan erdélyi tájat bemutat, elsősorban Kolozsvár vidékét. Sokat foglalkozik Erdély történetével, jellemzi gazdasági, földrajzi szempontból, anekdotái is idekötődnek. Az olyan fordulatok, mint hogy Kolozsvár „egy sík lapos területen fekszik, félórára a hegyektől, amelyek körülölelik a várost” [69] vagy hogy „Kolozsvártól három mérföldre sóbányák vannak” [73v] túl precíznek ahhoz, hogy hallo-másból szülessenek. Az a megállapítás is személyes tapasztalásnak tűnik, hogy „az erdélyi németek kb. úgy beszélnek, mint a türingiai németek. Voadert mondanak watter és moodert mutter helyett, de amikor a Bibliát olvassák, akkor csodálatosan ejtik ki a szavakat” [84]. Ezen túl ott vannak Szentkereszti fent idézett sorai Franckhoz („ha most hazánk földjére lép”), s az is feltűnő, hogy Van Saan nem szól bécsi tartózkodásuk egyik leglátványosabb eseményéről, Marlborough tíznapos kulcsfontosságú és ceremóniáktól övezett bécsi látogatásáról (1705. november 12-23). Van Saan naplójából képet alkothatunk arról is, hogy kiket látogattak meg rövid látogatásuk során Kolozsvárt: „Adam Francke apja kolozsvári pap volt, aki feleségül vett egy Werner nevű hajadont Erdélyben, akinek a bátyja még mindig él, 1705-ben a kolozsvári városi tanács tagja volt. Két lánya van, akik a város leggyönyörűbb hölgyei” [95v].

³¹ [43v] “I am afraid old Mr. Franko has exposed himself a little by vanity & telling of stories, I find the people who were at Vienna thought him useless & one person as a spey upon him [...]” *British Library Ms Add 70193*, ff. 43–43v.

gessé téve ügybuzgalmát – az őszi bécsi–nagyszombati tárgyalásokon. Sokkal talányosabb, hogy 1705 tavaszán miért akarta a főparancsnok a magyarokkal titkos levelezést folytató és a magyar felkelés ügye mellett nyíltan elkötelezett (egyébként pedig régi jó és kipróbált) ügynökét ilyen „nem rászabott” feladattal megbízni. Hipotetikusán két indokot tudnék felhozni. Az egyik – s talán lényegesebb –, hogy I. Lipót 1705. májusi halála nemcsak a trónon okozott változást, hanem teljes kormányátalakítással járó rezsimváltást is hozott Bécsben. A fiatal, energikus József révén helyzetbe került az úgynevezett bécsi Reform Párt, és az irányítás új fiatal miniszterek, Zinzendorf, Wratislau, Salm, de mindenekelőtt Marlborough emblemikus barátja, Eugen von Savoya kezébe ment át. E fordulat előtt a brit főparancsnok is oszthatta a főleg a hollandok által hangoztatott intrikus véleményt, hogy az agg, korrupt és kockázatkerülő osztrák miniszterek miatt a Habsburg-háznak nyújtott minden segítség az ablakon kidobott pénz, és csak a „protestáns magyarok” leverésének ügyét szolgálja.³² 1705 nyaráig tehát Marlborough is úgy ítélhette meg, hogy adott esetben kénytelen lesz komolyan előhúzni a „magyar kártyát”: ezért is hagyta, hogy a küldetéstudattal eljáró Adam Franck és Stepney őszintén beleéljék magukat a felkínált mediátor szerepbe. A másik hipotetikus ok, hogy 1705 első felében még komoly befolyása volt Hollandiában és a közös hadvezetésben a Buys vezette francia vagy békepártnak, akiket Marlborough csak a nyári hadműveleti botrány után tudott időlegesen félreállítani (l. Adam Franck 1705. július 13-i levelét).³³ Ez a párt nyíltan készült arra, hogy a béke érdekében, ha eljön a pillanat, kenyértörésre kell vinni a dolgot a bécsi udvarral, ezért igyekeztek a viszonyt mind inkább kiélezve felszínen tartani a magyar ügyet. A nagyszombati béketárgyalások formális megszakadása (1706. július vége), Marlborough ramilies-i nagy győzelme és egy újabb francia békeajánlat után Harley például a holland békepárt aktivizálódásának tulajdonítja a Staten Generaal erélyes fellépését a bécsi udvarban:

---

³² 1705 tavaszán Marlborough komoly konfliktusba került a bécsi udvarral, úgy ítélve meg, hogy az osztrák miniszterek Jenőt egy gyenge, erőtlen hadsereggel akarják Itáliába küldeni, fő erőiket a magyar felkelés elfojtására koncentrálnak. Coxe, 268.

³³ Marlborough-nak nemcsak Buys békekötési kísérletét sikerült elhárítani, hanem azt is elérte, hogy a holland kormány rendkívüli követként Londonba delegálja őt (1706 és 1711 között). Coxe, 370. Buys és Adam Franck szoros kapcsolatára utal, hogy Londonból 1706. március 19-én Heinsiusnak írt levelének utóiratában megemlíti Franckot: „Épp most kaptam meg Adam Franck levelét, amit csatoltam, mivel úgy gondoltam, hogy érdemes elküldeni Önnek.” Ez utóbbin még megtalálható Franck személyes pecsétje. Emblémája egy oltáron égő szív, alatta emberi koponya és csontok. *De briefwisseling of Anthonie Heinsius 1702-1720*, szerk: Veenendaal A. J., 5. kötet 1983. 144. old.

„Stepney-nek 1706. augusztus 27.

Értesültem arról, hogy a Rendeik határozott utasítást küldtek rendkívüli követüknek [Almelo], hogy térjen haza, és egy kemény levelet írtak a császárnak az ügyben, hogy megszakította a tárgyalásokat a magyarokkal. Nagyon világos, hogy van közöttük egy csoport, amely szívesen vinné el a végletekig az ügyet a császárral, egyúttal vagy nehéz helyzetbe hozná a Királynőt a [bécsi] udvarban, vagy alkalmat találna arra, hogy kifogásolhassa a mi hozzáállásunkat annak érdekében, hogy kellő alappal kezdhesen béketárgyalásokat Franciaországgal. Az is igaz, hogy a császári miniszterek elég okot adtak a haragra, és a gőgjük vetekszik tehetetlenségükkel. Néhány miniszterük (nem Wratislau gróf, mivel az nem lenne csoda) egy nagyon arcátlan levelet írt, amely a hollandok kezébe került. A levél azt tartalmazta, hogy két nagyhatalom van Európában, az Ausztriai- és a Bourbon-ház, és minden más országnak e kettő egyike mellett kell elköteleznie magát, és sok más hasonlóan kisstílusú politikai megnyilatkozást. Azok ott Hollandiában jogosan háborodnak fel az udvar arroganciáján, amely nagy nevének alig árnyéka [magni nominis umbra]. Ezért azt írták, hogy ha kedvezőbb lépések nem történnek, visszahívják csapataikat Spanyolországból és a Birodalomból stb., és fontolóra veszik, hogyan védhetnék meg magukat.”³⁴

Mint leveléből kiderül, Franckot a hollandok nyomására kéri fel Sunderland és Marlborough a misszióra. A békepárt őszi ideiglenes visszaszorulásával azonban Marlborough-nak már nem kell tartania Franck korábbi protektoraitól. Egy rövid idézet Almelo báró Heinsiusnak küldött leveléből (Nagyszombat, 1705. december 23.) világos képet ad arról, hogy értékelték a hollandok Marlborough és Sunderland fellépését a béketárgyalások idején:

„[...] Véleményem szerint ezek az urak az udvart illetően inkább hátráltatták, semmint hogy elősegítették volna tárgyalásainkat, mivel láttam az előbbi [Marlborough] levelét, amelyben azt írja, hogy az angol követeknek csak azt szabad tenniük, amit történetesen az udvar helyesel, az utóbbi [Sunderland] pedig folyton azt hangoztatta, hogy mi a Császár szövetségesei vagyunk, ezért észhez kell téríteni a magyarokat, és inkább ők vesszenek el, mint a közös ügy.”³⁵

³⁴ *Archivum Rákócianum* II/III 217.

³⁵ In *De briefwisseling van Anthonie Heinsius 1702–1720*. 4. kötet 1981. 460–461. A levélrészletre Ruud Lambour hívta fel a figyelmemet.

Tanulmányomban csak arra vállalkozom, hogy Adam Francknak az angol–holland misszióban játszott szerepét mutassam be, így nem lehet feladatomban a nagyszombati tárgyalások további fejleményeinek vizsgálata. Ismert, hogy bár a közvetlen tárgyalásokon ott voltak a magas rangú holland–angol követek is, súlytalan jelenlétük a két szembenálló fél alkudozását 1706 júliusáig, a tárgyalások megszakadásáig semmilyen módon nem tudta befolyásolni.

Kevés polgári származású erdélyi diáknak adatott meg, hogy olyan nagy ívű karriert fusson be két nyugati államban is, mint Adam Franck, aki 1701 és 1706 között az angol–holland katonai szövetség egybentartásában, és a két állam közötti ideiglenes konfliktusok elsimításában játszott szerepével kivívta mind a brit, mind a németalföldi kormánykörök elismerését. A tengeri hatalmak bécsi és magyarországi mediációjának 1705-ben azonban csak kezdetben lehetett sikeres lobbistája, később magára hagyott statisztájává vált. A vele kapcsolatos források mégis finom árnyalatokkal gazdagítják a tengeri hatalmak mediációjáról eddig kialakult képet. A témában született szakirodalom a végeredményt szem előtt tartva általában azt hangsúlyozza, hogy a közvetítés „eleve kudarcra volt ítélve”, és a „szövetségi és katonai realitások” csak a bécsi udvar érdekeinek érvényesülését tették lehetővé.³⁶ A maguk folyamatában azonban ezek a realitások talán mégsem voltak kezdetől fogva minden részletükben kőbe vésve. Hogy Franck egyáltalán mandátumot kapott, azt jelzi, hogy még a brit kabinet is számolt alternatív lehetőségekkel, a Nagy Szövetségből való kilépéssel is kacérkodó holland kormány pedig tüntető távolságot tartott az ügyben a bécsi kormánytól. A békedelegációban többségben voltak azok, akik a mediátor szerepet komolyan véve kompromisszumos megoldásra törekedtek: a holland követeken, Hamel-Bruyninxen és Almelo bárón kívül ilyen szerepben gondolkodott George Stepney és Adam Franck is. A mediáció kezdeményezői és szorgalmazói, úgy tűnik, a hollandok, Anthonie Heinsius és a városvezető régensek (Witsen, Buys, Bassecourt) voltak, de azok nézeteit az angol külpolitika második számú vezetője, Robert Harley is tartósan magáévá tette. Sőt 1705 nyarának végéig a közös diplomácia vezetője, Marlborough is komolyan számolt a „magyar ügy” kompromisszumos rendezésének lehetőségével, hiszen Adam Franck bevonását ő kezdeményezte. Az őszi folyamán azonban Marlborough és veje, Sunderland magukhoz ragadták a kezdeményezést, és ez súlytalaná tette a további béketárgyalásokat. Adam Franck szerepével és a mediációval kapcsolatos további kér-

³⁶ Bartal Cs., i.m. 25.; Kurucz Gy., *Érdekek és előítéletek. A brit diplomácia és Magyarország a 18. század végéig*= Századok 1995/2. 253–285.; Frey, L.–Frey, M., II. *Rákóczi Ferenc és a tengeri hatalmak*, Történelmi Szemle, 1981/4. 663–674.

déseket természetesen hosszan lehetne sorolni: hogyan viszonyultak Franckhoz a magyar döntéshozók, kik voltak személy szerint a magyarországi informátorai; pontosan milyen csoportok és érdekek álltak a magyar ügy mögé Hollandiában; milyen viták zajlottak a kérdésben az angol kabinetben stb.? A befolyásosabb szereplőkhöz fűződő források rendszerezése révén nyilván jóval több fontos részlet fog a mediációról előkerülni, hiszen a témával kapcsolatos angol diplomáciai iratok jelentős részben ma is rendszerezetlenek, a „magyar ügygel” az angoloknál is élénkebben foglalkozó holland politikusok iratai pedig gyakorlatilag ismeretlenek. A tárgyalások e mellékalakjának jelenleg feltárt anyagát olvasva viszont, ha a legapróbb részleteiben nem is áttekinthetők, de trendjeiben felvázolhatók, és egy személyiség sorsán keresztül szűrve átélhetők az 1705-ös angol–holland mediáció rezdülései, fordulatai és drámái.

The Career of Adam Franck (1639–1717)

The one-time Unitarian peregrine Adam Franck is a key figure of the Hungarian-related historical events occurred in the West at the turning decades of the 17–18th century. He had an important role in publishing Socinian works, gaining Europe-wide fame, and was one of the most committed envoys of the Transylvanian book printing in the contemporary capital of book industry, Amsterdam. Though not returning home he continued to keep close contacts with his birthplace for all his life, and out of the Transylvanian peregrines he made the most impressive career with European horizon in the countries of maritime powers. He and his friends, the Dutch Collegiants helped in many ways the later Protestant students and the Transylvanian Unitarian Church. Through the sources passed down to us from him we can come to the conviction that the Dutch, the Prussian and, following the glorious revolution, the English decision-makers, not without in consideration of their own interests, showed more and more understanding towards the Transylvanian and Hungarian endeavours. The study produces evidences that Franck, as a representative of the English government, was personally present at the momentous peace-negotiation series in Nagyszombat between the Hungarian malcontents and the Viennese court, and takes the liberty of some evaluation of the meetings in the light of Franck's letters. Sources unfold that Adam Franck was a committed lobbyist of the Hungarian cause among the decision-makers of the West and his personal fate in 1705 reflects well the maritime powers' ambivalent approach to Rákóczi and his movement.

B. Kis Attila (1969) 2004-ben doktorált a Szegedi Tudományegyetemen a Balázs Mihály vezette *Művelődési törekvések a Kárpát-medencében a 16–18. században* doktori programon belül. Jelenleg a Szent István Egyetem Pedagógiai Karán oktat Szarvason.

OLOSZ KATALIN

HÁROMSZÉKI NÉPBALLADÁK KANYARÓ FERENC HAGYATÉKÁBAN¹

A háromszéki népballadagyűjtés kétszáz éve

Maholnap kétszáz esztendeje annak, hogy a Kézdivásárhelyen határőrkatonai szolgálatot teljesítő kézdialbisi kántor, Wén József papírra vetette az első háromszéki népballadát, mely egyben a legkorábbi balladafeljegyzésnek tekinthető Erdély egész területéről. A *Király fiú Éneke egy Bíró Leányhoz* címen 1809-ben vagy legkésőbb 1810-ben leírt szöveg egyúttal a *Házasuló királyfi* balladatípus legrégebbi magyar változata is.²

Az azóta eltelt két évszázad eseményeit-eredményeit – már ami a háromszéki balladagyűjtés történetét illeti – részletekbe menő aprólékossággal és pontossággal megírta Faragó József³, majd tovább bővítette saját gyűjtőmunkája révén Pozsony Ferenc⁴ és Albert Ernő⁵. Nincs szándékomban, és nincs is értelme annak, hogy most újból végigsoroljam a háromszéki népballadagyűjtés történeti adatait. Azt viszont újólag hangsúlyoznom kell, hogy ez a kétszáz év nem egyenletes és folyamatos gyűjtőmunkában telt el. Szórványos, alkalmi feljegyzéseket évtizedes kihagyások követtek, tudatos gyűjtőmunka eredményekben gazdag periódusai után eseménytelen évek, évtizedek teltek el, míg újabb adatokkal gyarapodott a háromszéki népballadák tárháza. Az esetleges, véletlenszerű balladafeljegyzéseket nem számítva (melyek egyébként szám szerint csekély, de annál jelentősebb adatokkal gazdagították háromszéki balladaismeretünket), tulajdonképpen öt meghatározó személyiség szervező- és gyűjtőmunkájának eredményeként vált Háromszék az egyik legjobban feltárt balladaföldrajzi területünké. Először Kriza János közölt fél tucat háromszéki népballadát a

---

¹ A tanulmány először a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum évkönyvében jelent meg. (*Acta Siculica*, 2008. 581-599.)

² Lásd erről bővebben: Faragó József 1973, 5–7.; és Faragó József 1977a.

³ Faragó József 1973.

⁴ Pozsony Ferenc 1984, 5–60.

⁵ Lásd Albert Ernő 1998, 5–10.; Albert Ernő 2000, 5–18.